

۱۱۲۴۹۹

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

وزارت علوم و تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی - گروه تاریخ

پایان نامه جهت دریافت کارشناسی ارشد

تاریخ ایران دوران اسلامی

اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی فزویین

پس از مرگ شاه طهماسب تا روی کار آمدن شاه عباس اول

استاد راهنما

دکتر نصرالله پور محمدی املشی

استاد مشاور

دکتر باقر علی عادلفر

نگارنده

رقیه فراهانی فرد

اسفند ۱۳۸۷

اطلاعات مذکور صحیح است
تسلیت برادر

۱۳۸۸ / ۳ / ۳۱

۱۱۳۴۹۹

بسمه تعالی

دانشگاه بین الملل امام خمینی (ره)

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد خانم رقیه فراهانی فرد دانشجوی رشته تاریخ ایران اسلامی تحت عنوان اوضاع سیاسی ، اجتماعی ، فرهنگی و اقتصادی قزوین پس از مرگ شاه طهماسب تا روی کار آمدن شاه عباس اول در تاریخ ۸۷/۱۲/۷ برگزار گردید ، این پایان نامه با نمره ۱۹ و با درجه عالی مورد تأیید هیأت داوران قرار گرفت .

استاد راهنما
۱/۱

استاد مشاور
۲

داور داخلی
۳

۴

۵

داور خارجی

نماینده تحصیلات تکمیلی

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی
(فرم شماره ۲۶)

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب رسیده فرهادی مرد دانشجوی رشته تاریخ ایران اسلامی مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / تز تحصیلی خود، با عنوان ارواح سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی قزین پس از زلزله طبرستان - تبار آمیزش‌ها عباس اول را تأیید کرده، اعلام می‌نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می‌نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت‌ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو رسیده فرهادی مرد

امضاء و تاریخ ۱۷/۱۲/۲۵

۱۳۸۸ / ۳ / ۱

تقديم

به يگانه خويها

مادرم

با تشکر و سپاس از الطاف و زحمات بی شائبه استاد راهنمای ارجمندم ، جناب آقای دکتر املشی که در این مسیر با راهنمایی های دلسوزانه و بی دریغ خویش ، مرا یاری رساندند. و با قدردانی از رهنمودهای استاد مشاور محترم جناب آقای دکتر عادل فر و سایر اساتید ارجمندم ، استاد علیپور ، دکتر آبادیان ، دکتر محمدی ، دکتر فلاح که راهنمای من در تحصیل و سایر عرصه های زندگیم بودند .

و نیز با تشکر از مدیرمحترم پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی قزوین جناب آقای مهندس پرهیزکاری و هم چنین آقای مهندس کاظمی و سایر همکاران محترم پایگاه که در این امر یاریم کردند و با تشکر از مسئولان کتابخانه دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) و کتابخانه حوزه علمیه امام صادق (ع).

چکیده:

موضوعی که در این پژوهش مورد بررسی قرار خواهد گرفت، در بر گیرنده رخدادها و رویدادهای پس از مرگ شاه طهماسب اول می باشد. این دوره کوتاه شامل سلطنت مستعجل شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده در قزوین بود. که از سال ۹۸۴ ه. ق شروع و به سال ۹۹۶ ه. ق منتهی گردید. در این دوره ۱۵ ساله ما شاهد کشمکش و رقابت امرای قزلباش هستیم، که تشدید این رقابت ها و نارضایتی ها به درگیری میان ترکان، تاجیکان، درباریان و سایر گروههای ساکن پایتخت منجر شد، که به دنبال آن راه رشد و پیشرفت شهر قزوین از هر جهت بسته شد و مردم شهر نیز آرامش و آسایش قبلی خود را از دست دادند.

هدف از انجام این تحقیق، بررسی رویدادها و تحولات مختلف قزوین در مقطع زمانی، پس از مرگ شاه طهماسب اول تا روی کار آمدن شاه عباس اول می باشد، شرایطی که بستر آن ناشی از سیاستهای ناپجای پادشاهانی چون، شاه اسماعیل دوم به عنوان پادشاهی مستبد و خشن، سلطان محمد خدابنده به عنوان پادشاهی بی اراده و سست عنصر می باشد، که در دوران این دو پادشاه قزوین دچار ناپه سامانی و رکود بسیاری شد.

مسئله در این پایان نامه آن است که، این تغییرات و تحولات در نا بسامانی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی قزوین و انتقال پایتخت به اصفهان، تا چه اندازه تأثیر گذار بوده است.

واژه های کلیدی:

« قزوین، شاه اسماعیل دوم، سلطان محمد خدابنده، قزلباشان، تاجیکان »

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	مقدمه
۴	کلیات تحقیق
	مدخل : اوضاع جغرافیایی و شرایط عمومی قزوین
۱۷	الف : جغرافیایی طبیعی و شرایط اقلیمی قزوین ب : نگاهی به شرایط عمومی قزوین
۲۲	۱- بررسی اجمالی شرایط و اوضاع قزوین قبل از دوران صفویه
	۲- بررسی اجمالی شرایط و اوضاع قزوین در عصر شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب اول
۲۸	۱-۲- قزوین در دوران شاه اسماعیل اول
۳۵	۲-۲- قزوین در دوران شاه طهماسب اول
	بخش اول : اوضاع سیاسی قزوین در دوران فترت (۹۸۴-۹۹۶)
	فصل اول : درگذشت شاه طهماسب (دوران اغتشاش)
۴۴	۱-۱- درگیری قزلباشان در قزوین
۵۰	۲-۱- کشته شدن حیدر میرزا
	فصل دوم : شاه اسماعیل دوم
۵۷	۱-۲- جلوس شاه اسماعیل دوم در قزوین
۶۴	۲-۲- کشتار صوفیان در قزوین

۶۷	۳-۲- کشتار شاهزادگان
۷۲	۴-۲- مرگ شاه اسماعیل دوم
	فصل سوم: شاه سلطان محمد خدابنده
۷۷	۱-۳- جلوس سلطان محمد خدابنده در قزوین
۸۱	۲-۳- سرانجام کارپریخان خانم
۸۴	۳-۳- کشته شدن مهدعلیا توسط قزلباشان
۹۴	۴-۳- ولیعهدی طهماسب میرزا در قزوین
۹۹	۵-۳- جلوس شاه عباس اول در قزوین

بخش دوم : اوضاع اجتماعی قزوین در دوران فترت (۹۸۴-۹۹۶)

۱۰۵	نگاهی به جمعیت قزوین در دوره صفویه
۱۰۷	- تاجیکان
۱۱۴	- ترکان
۱۲۳	- کردها
۱۲۵	- قفقازها (گرجی ها و چرکس ها)
۱۲۷	- عربها

بخش سوم : اوضاع اقتصادی قزوین در دوران فترت (۹۸۴-۹۹۶)

فصل اول: اوضاع مالی

۱۳۴	۱-۱- خزانه
۱۳۷	۲-۱- ضرب سکه

فصل دوم : تجارت و کشاورزی

۱۴۲	۱-۲- تجارت خارجی
۱۵۱	۲-۲- تجارت داخلی (اوضاع بازار قزوین)
۱۵۸	۳-۲- کشاورزی

بخش چهارم : اوضاع فرهنگی قزوین در دوران فترت (۹۸۴-۹۹۶)

فصل اول : تحولات مذهبی

- ۱-۱- گرایش شاه اسماعیل دوم به تسنن ۱۶۵
۲-۱- نقطویان در قزوین ۱۷۱
۳-۱- صوفیان در قزوین ۱۷۷

فصل دوم : سیر هنر در دوران فترت قزوین

- ۱-۲ نقاشی ۱۸۴
۱-۲- الف (شاهنامه شاه اسماعیل دوم ۱۸۹
۱-۲- ب (هنرمندان شاهنامه ۱۹۱
۱-۲- ج (نقاشان ۱۹۴
۲-۲- خوشنویسان ۲۰۶
۳-۲- موسیقی دانان ۲۱۵

فصل سوم : نویسندگان

- ۱-۳- شعرا ۲۲۰
۲-۳- علما ۲۲۶
۳-۳- مورخان ۲۳۱
نتیجه گیری ۲۳۷
ضمایم ۲۳۹
منابع و مأخذ ۲۵۱

مقدمه

مقدمه

قزوین از جمله شهرهایی است ، که پس از انتخاب پایتختی در دوران صفویان ، اهمیت ویژه و منحصر به فردی یافت. و به سرعت مراحل رشد و ترقی خود را در زمان شاه طهماسب اول طی کرد. از نظر فرهنگی مرکز تجمع فرهیختگان علمی ، هنری و مذهبی بود. از نظر اقتصادی ، یکی از مراکز مهم مبادلات به شمار رفته ، و تجار و بازرگانان از تمام نقاط جهان به سوی این شهر سرازیر شدند. در این دوره ساخت بناها و مساجد فراوان به همراه احداث قصر و کاخ سلطنتی جلوه ای جدید و خاص به فضای این شهر بخشید. اما دیری نپایید که همین شهر پر رونق و شکوه ، پس از مرگ شاه طهماسب ، به سرعت از هر نظر دچار رکود گشته و اعتبار قبلی خود را از دست داد. به گونه ای که در مدت زمان کوتاهی که شامل ۱۵ سال می شد ، خسارت و آشفته‌گیهای غیر قابل جبرانی ، به فضای شهری و خود مردم وارد شد.

از نظر سیاسی این دوره ، مصادف با روی کار آمدن شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده بود. هیچ کدام از این دو پادشاه نتوانستند ، شرایط لازم و کافی را برای پیشبرد سیاسی کشور مهیا کنند. این نا به سامانی و درهم ریختگی سیاسی از زمانی نشأت گرفت ، که شاه طهماسب بدون انتخاب جانشین درگذشت . همین امر در دسته بندی و اختلافات گروههای مختلف ساکن شهر ، از جمله ترکان و گرجیان ، که خواهان روی کار آمدن جانشینی از میان وابستگان خود بودند، شروع شد. به دنبال همین اختلافات حیدر میرزا که از مادری گرجی بود ، به دست ترکان کشته شد. و اسماعیل میرزا که از مادری ترک بود ، روی کار آمد. با روی کار آمدن شاه اسماعیل دوم در قزوین آشفته‌گی هایی که پس از مرگ شاه طهماسب آغاز شده بود ، نه تنها خاموش نشد، بلکه با آمدن شاه جدید ، فضای دلهره آمیزی بر شهر حاکم شد. چنانکه با روی کار آمدن او در قزوین عده زیادی از هواداران حیدر میرزا از دم تیغ گذشتند. یکی از جنایتهای این پادشاه کشتار صوفیان گرد ساکن قزوین بود، که با بهانه ای پانصد نفر از آنان را در یک روز به قتل رساند. از جنایات دیگر این پادشاه کشتار شاهزادگان در قزوین بود ، که به دنبال قتل صوفیان شهر صورت گرفت. این شاه پس از ۱۸ ماه حکومت پر مخاطره آمیز به طور مشکوکی درگذشت. پس از

مرگ این پادشاه ، سلطان محمد خدابنده روی کار آمد. از آنجا که این پادشاه از قوت بینایی محروم بود ، و از نظر شخصیتی اراده ای نداشت ، به شدت تحت تأثیر اطرافیان خود بود. چنانکه در اوایل حکومتش با تحریک همسرش مهد علیا و اطرافیان ، حکم قتل خواهرش پریخان خانم را صادر کرد. در این دوره مقاومت و ایستادگی قزلباشان ساکن شهر در برابر اوامر همسر شاه باعث اختلافات و هرج و مرج شدیدی در کشور بود. همین امر باعث کشته شدن مهد علیا به طرز فجیعی توسط قزلباشان شد. قتل ملکه در واقع به معنای غصب واقعی قدرت توسط قزلباشان بود. چنانکه پس از آن دست اندرکاران واقعی قدرت در شهر و اداره حکومت به دست آنها بود. چنانکه با هر بهانه ای جنگی به پا می کردند، تا جایی که ، یکی از پسران شاه را ربودند و در قزوین به حکومت رساندند. این برخوردها و درگیریهای مداوم تا روی کار آمدن شاه عباس در قزوین ادامه داشت.

از نظر اجتماعی ، این شهر به دلیل پایتختی و داشتن موقعیت ویژه ، شرایط لازم را برای جذب جمعیت داشت. در میان مهاجرین این شهر ، ترکان به دلیل پر جمعیت بودن از سایر گروهها شاخص تر بودند. آنها از همان ابتدای ورود به این شهر با رقابت با بومیان این شهر (تاجیکان) و تحقیر آنها با عنوان اهل قلم برای رسیدن به موقعیت بهتر از سایر گروهها به تکاپو و تلاش افتادند و در این راه از هیچ عملی ، حتی جنایت کشتن همسر شاه ابائی نداشتند. در کنار این دو گروه اهالی قفقاز و اکراد ساکن شهر چندان نفوذی نداشتند. در این میان اعراب ساکن قزوین ، به عنوان مبلغان و رؤسای مذهبی از احترام ویژه ای برخوردار بودند. این دوره به دلیل مواجه بودن با معضلات اجتماعی ناشی از ورود مهاجرین قابل برر سی می باشد.

در این دوره اوضاع فرهنگی نیز تحت تأثیر سیاست گذاریهای هریک از این پادشاهان در قزوین کشور قابل بررسی می باشد. و همین عوامل زمینه ای برای رشد مکتب های فکری جدیدی چون نقطویان شد. در کنار اینها، برخورد خود شاه اسماعیل با علمای شهر و توجه او به تسنن قضای فکری جدیدی را بر شهر حاکم کرد. از نظر هنری ، هنرمندان این دوره تحت تأثیر پادشاهان این دوره مسیر هنری جدیدی را طی کردند.

از نظر اقتصادی با روی کار آمدن شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده اوضاع اقتصادی کشور و پایتخت ، که مرکز تحولات اقتصادی در این دوره بود ، رو به آشفتگی می نهد. به گونه ای که از نخستین روزهای قوت شاه طهماسب در گیری در قزوین ، بخصوص در اماکنی چون بازار قزوین ، که نبض تپنده اقتصاد شهری بوده است ، شروع می شود. این درگیریها در زمان شاه اسماعیل دوم به بهانه های مختلفی

ادامه یافت. آشفتگیهای پایتخت با مرگ ناگهانی این پادشاه در دوران سلطان محمد خدابنده، که از او به عنوان پادشاهی ضعیف و سست عنصریاد می شود، به اوج خود رسید. زیرا از نظر اوضاع سیاسی در این دوره، دائماً در گیریهای مختلفی میان ایران و عثمانی رخ می دهد. همچنین در گیریهایی میان مردم و گروههای مختلف قزلباشان در نقاط مختلف شهر ادامه داشت. و همین عوامل در کنار پادشاهانی بی لیاقت، دست به دست هم داده و باعث رکود تجارت و معاملات در شهر می شد. از طرفی دیگر، اوضاع بد اقتصادی این دوره نشأت گرفته، از برخی اقدامات بی تدبیرانه سلطان محمد بود. اولین اقدام این پادشاه در این راستا در ابتدای پادشاهی، خالی کردن خزانه دولتی با بذل و بخششهای بی موردش بود. خالی شدن خزانه با افزایش مالیات و سیه روزی مردم را به همراه داشت. به گونه ای که قزوین رونق تجاری و بازرگانی خود را از دست داد. در این پژوهش که به ۴ بخش سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تقسیم می شود، و در هر بخش به تحلیل اوضاع و شرایط مربوط به آن دوره پرداخته می شود.

کلیات تحقیق

۱- تعریف مسأله

شاه طهماسب در سال ۹۸۴ ه. ق در گذشت. با مرگ وی، اوضاع قزوین (پایتخت) سخت نابسامان شد. این وضع بیش از آنچه به نزاع بر سر جانشینی که بلافاصله آغاز شد، مربوط باشد، به جنگهای خونین میان ترک زبانان و غیر ترک زبانان انجامید. که مربوط به سالهای بحران در دولت صفوی از دوران شاه اسماعیل دوم تا پایان شاه سلطان محمد خدابنده می شد. (۹۸۴-۹۹۶ ه. ق)، سؤالی که در این پایان نامه مطرح شد، اینکه چرا شهر قزوین پس از طی کردن دوران رشد و ترقی خود در دوران شاه طهماسب اول، به یکباره پس از مرگ این پادشاه دچار رکود و نابسامانی شد، تا جایی که پس از حکومت کوتاه شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده، با روی کار آمدن شاه عباس اول نیز نتوانست از این حالت خارج شود و در نتیجه از ادامه پایتختی باز ماند.

۲- طرح سؤال های اصلی تحقیق

۱- اختلافات و دسته بندی میان ترک زبانان و غیر ترک زبانان در قزوین چه تأثیری در تحولات سیاسی این دوره داشته است؟

۲- تضعیف تمرکز سیاسی پس از فوت شاه طهماسب چه تأثیری بر اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قزوین داشت؟

۳- ناامنی و مناقشات در این دوره، چه تأثیری در انحطاط قزوین و انتقال پایتختی داشته است؟

۳- نظریه اصلی تحقیق

تاریخ محلی را می توان یکی از انواع تاریخ نویسی خاص دانست، که ویژگی اصلی آن منطقه ای و محدود بودن است و همین ویژگی، این نوع تاریخ نویسی را از تاریخ عمومی و سلسله ای متمایز می کند. به لحاظ نظری تواریخ محلی یکی از گونه های تاریخ تحلیلی است. تاریخ تحلیلی خود به چهار نوع یعنی تاریخ کلی، تاریخ محلی، تاریخ انتقادی و تاریخ ویژه تقسیم می شود. لذا واپسین نوع تاریخ تحلیلی تاریخ ویژه ای است، که مربوط به بخش خاصی از یک قوم یا کشور است نه کل آن. عمده برتری تاریخ محلی نسبت به تواریخ عمومی در برداشتن جزئیات و اطلاعات تحقیق و گسترده از موضوع مورد تحقیق می باشد.

در قرن هیجدهم تحول شگرفی در نگرش مورخان سراسر جهان از سمت تاریخ سیاسی سنتی (نقل اعمال و سیاستهای حاکمان و فرمانروایان) به سمت تاریخ اجتماعی پدید آمد. که تبیین جامعه شناسی می تواند تبیینی مناسب باشد. بسیاری از مردم به منظور تعیین سمت و سوی حرکت خود در دوران تحولات اجتماعی سریع، یافتن ریشه های خود و احیای پیوندهای خود با گذشته، به ویژه جامعه خود- خانواده، شهر، یاروستا، شغل، گروه قومی یادینی خود را امری بسیار ضروری و لازم می دانستند.

از طرفی سازمان سیاسی نیز تأثیر نیرومندی بردگرگونی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی برجای می گذارد. در همه جوامع، وجود عوامل سیاسی مجزا- رؤسای قبایل، اربابان، شاهان و حکومتها به شدت بر مسیر پیشرفتی که یک جامعه در پیش می گیرد تأثیر می گذارد. در ایران چون حکومت استبدادی بوده، هر تصمیمی به اراده شاه بستگی داشته است. به همین دلیل شخصیت حکومت کنندگان در تعیین اوضاع اجتماعی و اقتصادی و غیره نقش بسیار بزرگی داشته است. این خود سبب می شد که پیشرفت ها و پیروزی ها و رونق اقتصادی دیری نپاید و باز دست رفتن پادشاه به سرعت نزول کند. سقوط یک دولت استبدادی سبب تغییر نظام استبدادی نمی شد؛ چون

ضابطه مستقری برای انتقال قدرت وجود نداشت، چنین حادثه ای که بر اثر فتنه، آشوب، انقلابات داخلی پیش می آمد، که باعث هرج و مرج و قتل و غارت می شد. و دولت استبدادی جدیدی روی کار می آمد. در رشد و گسترش شهرها و علت یابی های تاریخی درباره آن در پیوند با عوامل طبیعی و جغرافیایی و به دنبال آن رشد اجتماعی، فرهنگی و سیاسی می تواند عامل تأثیر گذاری باشد. ارتباط با اکولوژی (بوم شناسی) و جغرافیای طبیعی (کالبدشناسی) و نیز کیفیت اجتماعی مخصوص به خود دارند. و ارزش ها و حیات فرهنگی اقوام و ملل در طول زندگی تاریخی، ویژگیهایی را برای شهرهای گوناگون پدید آورده است. بدون تردید شهرهایی مثل قزوین در این روند می تواند در مقوله شناخت ویژه، در دوره صفوی از نظر، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی قرار گیرد.

۴- سوابق پژوهشی موضوع

در این زمینه تحقیق اختصاصی در رابطه با شهر قزوین صورت نگرفته است، ولی کتابهایی چون شاه اسماعیل ثانی (والتر هینتس) و شاه اسماعیل دوم (پارسادوست) به تحقیق در رابطه با دوران پادشاهی شاه اسماعیل دوم پرداخته اند. و در این موضوع به جایگاه تاریخی شهر قزوین توجهی نداشته اند. اما کتابهایی که در رابطه با شهر قزوین نوشته شده است، مینودر یا باب الجنه (محمدعلی گلریز)، سیر تاریخی بناهای قزوین (دکتر سید محمد دبیر سیاقی)، سیمای تاریخ و فرهنگ قزوین (پرویز ورجاوند) می باشد. که از این کتابها نیز نمی توان به عنوان یک منبع تاریخنگاری مطرح کرد، چرا که مینودر یا باب الجنه (محمدعلی گلریز) و سیر تاریخی بناهای قزوین (دکتر سید محمد دبیر سیاقی) بیشتر به شناسایی منابع و اسناد تاریخی مربوط به این دوره پرداخته اند و به طور کلی منبع شناسی کرده اند. سیمای تاریخ و فرهنگ قزوین (پرویز ورجاوند) هم به شیوه دو نویسنده قبلی به جمع آوری اسناد و مطالب تاریخی در زمینه های مختلف مربوط به قزوین پرداخته است و اگر چه در پایان هر موضوع به نتیجه گیری کلی پرداخته است، ولی باز نمی توان از آن به عنوان یک منبع در این زمینه نام برد. در این پایان نامه سعی بر آن است که با نگرشی جدید در رابطه با این دوران سیاسی و جایگاه شهر قزوین در این دوره به تحقیق پرداخته شود.

۵- بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق

روش کار به صورت توصیفی - تحلیلی می باشد. و ابزار کار به صورت کتابخانه ای است. مراحل انجام کار پایان نامه به ترتیب زیر می باشد، ۱- شناسایی منابع و مأخذ ، ۲- یادداشت برداری و قیاس برداری از موضوعات مربوطه و جمع آوری سند و مدارک ۳- به واسطه طرح از پیش تعیین شده ، فیش ها را طبقه بندی و سپس فصل بندی می کنیم ۴- نگارش پایان نامه ۵- باز خوانی متن پایان نامه توسط استاد راهنما- نتیجه گیری بر اساس فصل های پژوهش.

۶- دست آوردهای قابل پیش بینی از تحقیق

در این تحقیق سعی خواهد شد که ، عواملی را که در ایجاد بحرانها و مناقشات در این دوران نقش داشته ، شناسایی شود . و تأثیر این عوامل بحران زا را بر اوضاع سیاسی ، اجتماعی ، اقتصادی و فرهنگی قزوین بررسی و انحصاط و عقب ماندگی قزوین، نسبت به دوره قبلی خود نیز مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

۷- معرفی منابع

در مطالعات و پژوهشهای تاریخی ، ما با دو گونه از منابع دست اول سروکار داریم ، منابع تاریخ نگارانه و منابع غیرتاریخ نگارانه .

منابع تاریخ نگارانه ، انگیزه اصلی نویسندگان این نوع تواریخ ، بیشتر در محور مطالب صرفاً تاریخی بوده است ، و این دسته منابع با هدف تاریخ نگاری تألیف شده اند. . منابع غیر تاریخ نگارانه به منابعی گفته می شود که اگر چه با هدف تاریخ نگاری نمی باشد ، اما با اطلاعاتی که در اختیار ما قرار می دهد، در پیشبرد مطالعات و تحقیقات تاریخی اهمیت خاصی دارد. این کتابها می تواند ، در غالب منابع جغرافیایی ، ادبی و تذکره ها و غیره باشد.

منابع دست اول :

- منابع تاریخ نگارانه (تاریخی)

۱. تاریخ عالم آرای عباسی : اثر اسکندر بیگ ترکمان ، ملقب به منشی می باشد . وی در سال ۹۶۸هـ ق / ۱۵۶۱ م. متولد و در سال ۱۰۴۳ هـ ق / ۱۶۳۲ م در گذشت . او نخست جزو نگهبانان شاهی و سپس در دستگاه مرکزی حکومت شاه عباس خدمت کرد. اسکندر بیگ منشی با استفاده از بایگانی دولتی که در دسترس داشت ، همچنین به دلیل اینکه خود شاهد عینی و یا شریک بسیاری از

وقایع سیاسی در دربار قزوین بود ، در سال ۱۰۳۹-۱۰۴۰ ه.ق / ۱۶۲۹ م ، تاریخ حکومت شاه عباس اول را تحت عنوان « تاریخ عالم آرای عباسی » تنظیم کرد. این تألیف بزرگ مرکب است از دو جلد است ، در این پژوهش از جلد اول استفاده شده است. جلد اول ، شامل تاریخ دوره نخست سلاطین صفوی از سال ۹۷۹ تا ۹۹۶ ه.ق / ۱۵۷۱-۱۵۸۷ م. را در بر می گیرد .

کتاب عالم آرای عباسی ، اثری است که از لحاظ ثلث آخر قرن دهم هجری واجد ارزش فوق العاده می باشد و مؤلف خود شاهد و ناظر بسیاری از وقایع و حوادث آن دوران بوده و این امر از ویژگی های برجسته و امتیاز خاص این اثر است. نویسنده در بخش های مختلف این اثر ، اطلاعات بسیار درباره قبایل قزلباش و امیران آنها و از هم پاشیدگی قدرت مرکزی توسط این امیران در قزوین پرداخته است . مؤلف در اثر خود ، به تاریخ بعضی از قیام های مردمی در قزوین ، از جمله نقطویان به تفصیل پرداخته و اطلاعات وسیعی درباره هنرمندان و وزراء و شعراء و نویسندگان این دوره قزوین در اختیار ما قرار می دهد. و اولین منبع قابل رجوع در این پایان نامه بود.

۲. خلد برین : یکی از کتب تاریخی مهم که در عصر صفوی نگاشته شده کتاب « خلد برین » ، تألیف محمد یوسف والء اصفهانی منشی مکاتبات شاهی (برادر محمد طاهر وحید قزوینی مورخ دربار شاه عباس دوم) است. این کتاب تاریخ عمومی بزرگی است در هشت روزه و یک خاتمه که روضه آخر حاوی تاریخ ایران در عهد صفویه می باشد. حدیقه دوم و سوم و چهارم از روضه هشتم در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفت.

حدیقه دوم: در سرگذشت شاه طهماسب (۹۳۰ تا ۹۸۴ ه.ق) و شرح احوال امرای عظام و خوانین کرام و سادات عالی درجات و علمای اعلام و سایر هنرمندان آن عصر.
حدیقه سوم : در سرگذشت شاه اسماعیل دوم و شاهزادگان دیگر.
حدیقه چهارم : در سرگذشت سلطان محمد خدابنده (۹۸۵ تا ۹۹۶ ه.ق)

کتاب « خلد برین » که تاریخ تألیف آن ۷۸-۸۱ ه.ق است ، مانند دیگر تواریخی که در عصر صفوی نوشته شده از کتاب های قبل از خود تأثیر پذیرفته به خصوص از عالم آرای عباسی، همچنین در بیان

حوادث تاریخی از مشاهدات و مسموعات و اطلاعات درباری نیز مدد جسته است. این کتاب علاوه بر دارا بودن اطلاعات تاریخی دقیق درباره اوضاع قزوین ، به ذکر امرا و خوانین و سادات و مشایخ و علما و وزرا و ارباب مناصب، حکما ، خوشنویسان ، نقاشان ، و مذهبیان و شعرا و بزم آرایان عصر صفوی در قزوین در پایان هر حدیقه پرداخته است ، و به عنوان یکی از مهمترین متبع قابل استناد در این رساله از اهمیت زیادی برخوردار است .

۳. خلاصه التواریخ : اثر قاضی احمد قمی (احمد بن شرف الدین الحسین الحسینی القمی) مشهور به میر منشی ، مورخ قرن دهم هجری است. این کتاب در تاریخ صفویه از روزگار شیخ صفی الدین اردبیلی (نیمه اول قرن هشتم هجری قمری) تا اوایل قرن یازدهم هجری نخستین سالهای سلطنت شاه عباس اول می باشد. قاضی احمد در سال ۹۸۴ ه. ق به تشویق اسماعیل دوم تصمیم گرفت، کتابی در تاریخ صفویه از شاه اسماعیل اول تا شاه اسماعیل ثانی تألیف کند . او تألیف کتاب در سال ۹۹۹ ه. ق به اتمام رساند و آن را به شاه عباس هدیه کرد. خلاصه التواریخ در حقیقت یک واقعه نگاری است و حوادث و تحولات سیصد سال تاریخ ایران را از سده هشتم تا یازدهم هجری قمری بیان می کند. او نه تنها به عنوان یک واقعه نگار بلکه نظر به اعتقادات مذهبی و اطلاعات او در زمینه ادبی و هنری مباحث گوناگونی را در کتاب تاریخ خود درباره اوضاع قزوین آورده است. او همچنین در کتاب خود شرح حال مختصر علمای شیعه که در تحکیم مبانی و استقرار آن در ایران نقش بسیار مؤثری داشتند همراه با آثار و تألیفات آنان بیان کرده است و کمتر اثر تاریخی از دوران صفویه دارای چنین خصوصیتی است. لحن صریح و انتقادی او در برابرتبه کاریها و جنایات عمال حکومت در قزوین ، در خلال وقایع نگاری او به چشم می خورد. مشاهدات عینی مؤلف در صحنه رویدادها و نقل قول ها و روایاتی که از اشخاص مورد اعتماد آورده ، حوادث ملموس و همزمان او را تشکیل می دهد ، و یکی از مهمترین منابع تاریخی ، از نظر تحلیل و گزارش دقیق بسیاری از حوادث قزوین در این دوره از منابع مهم قایا رجوع در این پایان نامه بود.

۴. احسن التواریخ : اثر حسن بیگ روملو امیر مشهور از قبیله چادر نشین قزلباش آذربایجان به نام روملو ، از مورخان نیمه دوم قرن دهم هجری قمری / شانزدهم میلادی می باشد. احسن التواریخ از

منابع مهم تاریخ ایران و کشورهای مجاور در قرن دهم هجری قمری است. این کتاب، یکی از مهمترین منابع اطلاعاتی را در مورد اواخر پادشاهی شاه طهماسب و پادشاهی شاه اسماعیل دوم و سال اول سلطنت شاه محمد خدابنده (پسران شاه طهماسب) را در قزوین تشکیل می‌دهد. اطلاعات فراوانی درباره تاریخ داخلی برخی از نواحی ایران به خصوص در قیام‌های مردم و ایلات چادرنشین و غیره در قزوین در اختیار ما قرار می‌دهد. آن گونه که در مقدمه کتاب آمده است، حسن بیگ روملو کتاب را به شاه اسماعیل دوم هدیه نموده است. خود وی نیز در قزوین جزو طرفداران اسماعیل میرزا بوده و از حیدر میرزا که استاجلویا وی را پس از مرگ شاه طهماسب به سلطنت برگزیده بودند، سخت نکوهش می‌کند. اهمیت و اعتبار احسن التواریخ از آن رو است که مطالب آن یا مشهودات نویسنده در خود پایتخت (قزوین) بوده است یا مسموعات وی از افراد موثق، اگرچه در خلال بسیاری از حوادث به موضع‌گیری و طرفداری از اسماعیل میرزا پرداخته است. حسن روملو، مورخ قورچی، نه تنها شاهد جنگ‌ها و درگیریهای امرای قزلباش در قزوین بوده، بلکه به مناسبت سمت نظامی خویش در جنگ‌های مکرر و متعدد دوران شاه طهماسب شرکت داشته و شرح آنها را در تاریخ خود منعکس ساخته است. لذا می‌توان به اطمینان باور نمود که حسن بیگ روملو از سال ۹۴۸ تا ۹۸۵ ه. ق یعنی مدتی نزدیک به چهل سال، شاهد وقایع دربار صفوی در قزوین بوده و آنچه نوشته، مطالبی است که یا به چشم خویش دیده یا بی واسطه و مستقیماً از بزرگان شاه طهماسب و پسرانش شاه اسماعیل دوم و شاه محمد خدابنده شنیده است، از این رو سعی شد، که در این رساله به عنوان یکی از منابع قابل رجوع به آن استناد شود.

۵. نقاوه الآثار: تألیف محمود بن هدایت الله افوشته ای تطنزی است در تاریخ صفویه از واپسین ایام

زندگی شاه طهماسب اول تا یازدهمین سال پادشاهی شاه عباس اول (۱۰۰۷ ه. ق) است. این کتاب شامل رویدادهای عمده اواخر دوران شاه طهماسب، شاه اسماعیل دوم و شاه محمد خدابنده و سلطنت شاه عباس اول است. حوادث مندرج در نقاوه الآثار برحسب تاریخ وقوع آنها تنظیم گردیده و به سال ۱۰۰۷ ه. ق پایان می‌پذیرد. این کتاب یکی از منابع مهم ایران عصر صفوی است. و موضوع آن به دورانی مربوط می‌شود که از لحاظ جریانات نظامی و سیاسی برای دولت صفوی،